

Іван Лисий

ГУМАНІТАРНА МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ: ЗАСАДИ І ПРАКТИКА

Уже тривалий час розвиток наукового знання окреслюється двома протилежними визначальними тенденціями. З одного боку, продовжується віддавна усталена специфікація наук, прокладання демаркаційних ліній поміж новими галузями знання, предметне поле яких здебільшого звужується. З другого боку, відбувається розмивання предметних (і методологічних) границь, кооперування зусиль різних, часом предметно досить віддалених відгалужень науки для вирішення спільних, як правило, масштабних завдань. Якось К. Гірц, осмислюючи тенденції розвитку сучасної гуманістики, зауважив, що чи не кожний з гуманітаріїв сьогодні спрямовує свої думки до сфер, якими займаються інші.

У ситуації постмодерну з його радикальним і здебільшого релятивістським плюралізмом, антидемаркаційною і кроскультурною настановою простежується і друга тенденція. Вона оприявнює себе, по-перше, у вже традиційному конституюванні на міжгалузевих пограниччях нових, переважно інтегрованих дисциплінарних утворень; по-друге і особливо – в інтенсифікації міждисциплінарного руху, в помітному поживленні пошуків продуктивних трансдисциплінарних підходів. Невідкладність цих пошуків у гуманістиці наголосив І. Валлерстайн знаменитою фразою з книжки «Кінець знайомого світу»: якщо соціологія, політологія, психологія, філософія, економіка не об'єднуються в єдину гуманітарну науку, вони будуть цікаві тільки самим собі.

Хоча, як констатує М. С. Розов, «реальна кооперація – нечасте явище»¹, усе ж міждисциплінарність є давнішим надбанням дослідницької практики як у природничих, так і гуманітарних науках. Спроби узагальнення досвіду міждисциплінарних досліджень мож-

¹ Див.: Розов Н. С. От дисциплинарного империализма – к Обществознанию Без Границ! / Н. С. Розов // Общественные науки и современность. – 2009. – № 3. – С. 135.

на знайти не тільки у спеціальних методологічних текстах, а й у підручниках для університетів ¹.

Мета цієї розвідки – з'ясування статусу міждисциплінарного підходу в гуманітарних, зокрема літературознавчих і культурознавчих, галузях посткласичної науки, змісту й сенсу актуалізованих сьогодні в ньому засад і аспектів. Нас цікавитиме також місце філософської «складової» міждисциплінарності, її евристичні спроможності.

Аналізуватимемо досвід осмислення і застосування міждисциплінарного підходу провідними українськими гуманітаріями, передусім літературознавцями. Звертатимемось і до відповідної практики польських і російських дослідників, оскільки в гуманістиці сусідів міждисциплінарності надають більше уваги, ніж у вітчизняній. Зокрема, росіяни досягли більшого у справі, так би мовити, інституціалізації міждисциплінарних досліджень. Наприклад, в Інституті філософії РАН понад 10 років діє сектор філософських проблем міждисциплінарних досліджень. Московське видавництво «Аграф» має серію «XX век плюс. Междисциплинарные исследования».

У нашій гуманітарній царині були і є осередки гуманітарних досліджень, але діють вони на громадських засадах. Були стосується, зокрема, семінару ім. І. Лисяка-Рудницького, що його у 1996–2000 роках провадив Центр європейських досліджень при НаУКМА ². Діє ж Фулбрайтівський семінар «Нова критика». До питань міждисциплінарності звертаються учасники постійно діючого симпозиуму «Об'єкт і суб'єкт гуманітарного пізнання» при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка.

Принагідно зазначимо, що маніфестація прихильності до міждисциплінарних досліджень не завжди корелює з послідовним проведенням засад міждисциплінарності. Показовим є курйозний випадок із практики російських гуманітаріїв. У травні 2008 року у Вищій школі економіки (Москва) відбулася продекларована як міждисциплінарна наукова конференція «Присутність і відсутність Росії у світовій гуманітарній науці» (вона проводилася за взірцем аналогічного Варшавського форуму 2007 року, присвяченого світовим вимірам польської гуманістики). Курйоз у тому, що після пле-

¹ Див., наприклад, розділ «Міждисциплінарні підходи до літератури та її контекстів» у кн. : Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.

² Див.: Діалоги на межі століть / упоряд. К. Б. Сігов. – К. : Дух і Літера, 2003. – 472 с.

нарного засідання (звісно, спільного) учасники конференції розійшлися в «дисциплінарні» секції, діалог між якими ніхто й не збирався організувати. Але ж міждисциплінарність – феномен зовсім не сумативний.

За приклад міждисциплінарних досліджень зазвичай правлять синергетика або культурологія¹. Хоча насправді це – радше новостворені дисциплінарні чинники реалізації міждисциплінарних досліджень на зразок студювання «національних образів світу» у Г. Гачева (цей концепт певним чином корелює з українознавством як спробою застосувати міждисциплінарну парадигму наукового пізнання до такого масштабного предмета, як українство, або міждисциплінарним осмисленням Росії як цивілізації²) чи з'ясування «культурної історії образів» К. Гагеманом. У дослідженні останнього поєднані евристичний потенціал і дослідницький інструментарій історії, мистецтвознавства і культурології. Завдяки цьому К. Гагеманові вдається прояснити зв'язок між візуальною образністю (образом нації у полотнах Ф. Керстинга), дискурсивно сформованими в літературі національно-патріотичними концептами, культурними практиками (в тому числі оприявленням національної свідомості через одяг) і особистим досвідом³. У площині міждисциплінарних досліджень У. Вайштайн розгортає репрезентовану ним дисципліну «Література та інші види мистецтв»⁴. Т. Гундорова аналізує вияви постмодерності в сучасній українській літературі, звертаючись до арсеналу не тільки різних літературознавчих дисциплін і підходів, а й до культурних студій, семіотики, філософії⁵.

Масштаби предметного поля міждисциплінарних досліджень можуть бути скромнішими, проте в такому разі досліджувана проблема має комплексний характер. Такою, наприклад, є проблема сакрального, що не становить предмета окремої галузі знання, а досліджується, крім теології, об'єднаними зусиллями антропології, іс-

¹ Наприклад, Т. О. Чебанюк стверджує міждисциплінарну природу культурологічного знання (Чебанюк Т. А. Методологические основания культурологии как междисциплинарной области знаний / Т. А. Чебанюк // *Фундаментальные проблемы культурологии*. – Т. 1. – СПб., 2008. – С. 128). Близьку позицію займають і деякі українські автори (див.: Будний В. Цит. праця. – С. 303).

² Див.: *Россия как цивилизация : устойчивое и изменчивое* / отв. ред. И. Г. Яковенко. – М.: Наука, 2007. – 685 с.

³ Див.: *Україна модерна*. – 2008. – Ч. 2 (13). – С. 375–376.

⁴ Див.: *Сучасна літературна компаративістика : стратегія і методи*. Антологія / За заг. ред. Д. С. Наливайка. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 382–387.

⁵ Див.: Гундорова Т. *Післячорнобильська бібліотека*. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 263 с.

торії культури, соціальної психології, соціології, семіотики, філософії тощо. Німецький соціолог і культуролог Г. Шек (G. Schoeck), звертаючись до засобів, властивих антропології, глибинній психології, літературознавству, соціології, етнографії, економічній історії, історії філософії тощо, досліджував феномен задрості¹. Недавно співробітники Сорбонни аналогічним чином дослідили феномен скандалу². Крім семіотики, вони зверталися до арсеналу соціології, психології, культурології, лінгвістики, літературознавства, політології. О. Єременко студіює літературний образ у силовому полі синкретизму, залучаючи, крім літературознавства, засоби мистецтвознавства, культурології, психології, філософії³.

Кількість названих тут прикладів міждисциплінарних досліджень не мала б творити ілюзію популярності цього підходу в гуманітаристиці, зокрема нашій. Легко вказати на випадки, коли опрацьовувана дослідником проблема «диктує» звернення до міждисциплінарності, проте автор до неї не вдається. Звісно, дослідження від цього міліє і втрачає бажані суттєві грані.

Під таким кутом зору звернемося до дослідження Я. Грицаком (як він сам окреслює сенс власної студії) націоналізму, творення модерних ідентичностей на пограниччі в жанрі мікроісторії, предметом якої є біографія І. Франка, чи, як каже сам автор, «на прикладі біографії молодого Франка»⁴. Дослідження витримане в руслі політичної історії, хоча текст книжки структурований як біографія героя на тлі доби та епохальних змін (I частина) і відтворення його стосунків з мікро- і макросередовищем (II частина). Тож арсенал сучасної біографістики був би для дослідника зовсім не зайвим.

Оскільки герой – передовсім письменник, то Я. Грицакові доводиться звертатися і до його літературної спадщини, аналізувати його художні тексти. А тут інструментарієм однієї політичної історії вже не обійтися. Потрібне літературознавче бачення тексту, актуалізація теоретико-мистецтвознавчих, а то й естетичних засад. Дослідникові варто було звернутися принаймні до теорії інтерпретації, для якої загальним місцем стала думка про те, що «коли ми інтерпретуємо літературу, то маємо справу з інтерпретацією інтер-

¹ Див.: Шек Г. Зависть : теория социального поведения / Г. Шек. – М. : ИРИСЭН, 2008. – 544 с.

² Див.: Семіотика скандала : сборник / сост. Нора Букс. – М. ; Париж, 2008. – 584 с.

³ Див.: Єременко О. В. Літературний образ у силовому полі синкретизму / О. В. Єременко. – К. : Євшан-зілля, 2008. – 320 с.

⁴ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні : Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 435.

претації... Адже інтерпретований текст є не самою дійсністю, а її інтерпретацією»¹. З урахуванням того й того Я. Грицак не вимагав би від Франка буквалістської вірності реаліям часу й місця. Ось він дорікає Франкові за те, що колізії його автобіографічних або й побудованих на реальному життєвому матеріалі творів не збігаються із самим цим «матеріалом». Мовлячи про Волянського – персонажа-жертву з оповідання «Отець-гуморист», Грицак його авторську характеристику як селянського сина бере в лапки, бо «не були селянськими дітьми й жоден з реальних Волянських (в одного батько був священик, в іншого – працював на видобутку солі)». Понад те, «учень Дрогобицької школи Новосельський, що справді помер від побоїв учителя, не був селянською дитиною... а смерть того Франкового однокласника, що таки справді був селянським сином, не мала жодного стосунку до жорстокості вчителів»².

Вражаюче ігнорування природи художнього тексту, його образної своєрідності (попри те, що деінде Грицак мимохіть зауважує: Франко представляє «небувале у світлі бувалого»³)! Монодисциплінарний розгляд проблеми, природа якої потребує кооперування зусиль різних галузей знання, породжує, як бачимо, різноманітні аберації.

Із попереднього стислого огляду випливає, що міждисциплінарність не є якоюсь метадисципліною зі своїм особливим предметом. Але у філософському співтоваристві побутує думка про те, що такою метадисципліною – втіленням міждисциплінарності – можна вважати філософію науки. Навіть у філософській енциклопедії цю останню визначили як міждисциплінарне дослідження, що межує із соціальною історією науки, когнітивною соціологією науки і соціальною психологією⁴. Проте філософія науки не претендує на всебічне з'ясування природи науки і повний опис її характеристик та зв'язків. У неї свій, філософський предмет. Таким, як слушно вважає В. Н. Порус, є людина, яка здійснює пізнавальні дії у формі науки, умови, смисл і форми людської свободи в царині наукового пізнання⁵. І осягається цей предмет, звісно, ресурсами самої філософії. Але предмет філософії науки, попри всю його суттєвість, стосується лише одного боку того особливого соціокультурного феномену,

¹ Марковський М. П. Роль гуманістики в сучасному суспільстві / М. П. Марковський. – Львів : Центр гуманітарних досліджень ; К. : Смолоскип, 2007. – С. 32.

² Грицак Я. Цит. праця. – С. 253.

³ Там само. – С. 299.

⁴ Див.: Новая философская энциклопедия / отв. ред. В. С. Степин. – Т. 1. – М., 2001. – С. 219.

⁵ Див.: Актуальные проблемы философии науки / отв. ред. Э. В. Гирусов. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 73–74.

що зветься наукою. І повнота (звісно, відносна) знання про неї (про наукові методи, мову науки, її ідеали та норми, форми організації досліджень і трансляції наукових знань, соціокультурні умови розвитку наукових інститутів, їх структуру і взаємини всередині них тощо) досягається зусиллями не однієї якоїсь «міждисциплінарної дисципліни». Досягається вона через властиво міждисциплінарні дослідження, спрямовані на науку як складну комплексну проблему. Тож проблеми міждисциплінарних досліджень, що задають сам тип міждисциплінарності та її телеологію, як можна було переконалися, щоразу інші.

Не видно підстав редукувати міждисциплінарність до системного аналізу чи й до інтеграції наукових результатів, здобутих у різних дисциплінарних відгалуженнях науки. Тут радше маємо справу з поєднанням пізнавальних засобів, використовуваних різними дисциплінами, – від методологічних засад і до дослідницьких процедур.

Проте згадану редукцію інколи пропонують гуманітарії, з'ясовуючи природу міждисциплінарності. Наприклад, А. П. Киященко і В. І. Моїсеев тлумачать її через комплексність та інтегративність¹. А Л. Тарнашинська, у книжці якої є розділ, присвячений доданню «міждисциплінарних» (очевидно, *дисциплінарних*) бар'єрів, експлікує інтердисциплінарність через способи «синтетичного освоєння/дослідження дійсності», «розвиток інтегральних досліджень», «набуття системності досліджень», системні підходи та системний аналіз. Для неї міждисциплінарні дослідження – це «вияв синтетичної, або, краще сказати, інтегральної методологічної свідомості», представлені в «цілісних моделях інтеграційних досліджень»².

У цих міркуваннях є моменти, не позбавлені резону, адже ключові їх поняття семантично споріднені, замкнуті на ідеї цілісності. Однак, по-перше, змістово вони не синонімічні. Системний підхід орієнтує дослідження на творення єдиної теоретичної моделі об'єкта, потрактованого як цілість (система). Синтез же має справу або з теоретичним узагальненням емпіричних даних про певний, до того розглядуваний у розчленованому стані, об'єкт, або ж із взаємозв'язком теорій, які стосуються однієї предметної сфери чи спільної для цих теорій проблеми. Інтеграція ж (інтегративність, а не інтегральність; останній термін несе суто математичне, а не епіс-

¹ Див.: Киященко А. П. Амбивалентность трансдисциплинарного ответа / А. П. Киященко, В. И. Моисеев // Философские науки. – 2009. – № 1. – С. 25.

² Тарнашинська Л. Презумпція доцільності : абрис сучасної літературознавчої концептології / Л. Тарнашинська. – К. : ВД «Киево-Могилянська академія», 2008. – С. 10–11; 14; 17.

темологічне смислове навантаження) полягає в об'єднанні гетерогенних феноменів, у творенні системи з раніше не пов'язаних складників або піднесення рівня цілісності наявної системи, в тім числі і знанневої. З урахуванням цього найближчим до сенсу міждисциплінарності є поняття синтезу в його процесуальній модальності.

Проте воно не вичерпує такий сенс. Бо, по-друге, інтенцією міждисциплінарності є не так знаннева цілісність (тобто внутрішня зв'язність, єдність знання), як усебічність (чи принаймні різнобічність, поліаспектність), а отже, повнота з'ясування проблеми (звідси так часто використовується в цьому контексті метафора стереоскопічності у прихильників міждисциплінарності та закиди її критиків щодо неможливості всебічного опису об'єкта¹). Річ у тім, що актуалізація міждисциплінарності певним чином пов'язана з посиленням у гуманістиці загалом і в літературознавстві зокрема уваги до одиничного, до осібного. Ця тенденція виявляється і в інтенсивному розвитку т. зв. «досліджень випадку» (case studies), що їх іноді трактують як позитивні студії. Їх адепти, переконані в тому, що претензії будь-якої однієї галузі знання на повний опис чогось унікального є безпідставними, роблять ставку на міждисциплінарність.

Навряд чи можна прийняти тлумачення міждисциплінарності як «незаконне захоплення» однією наукою іншої (Ж.-Ф. Ліотар) або як «трансляцію уявлень і принципів однієї науки в іншу» (В. Стьопін). Не витримують критики, наприклад, намагання А. С. Архангельської побачити міждисциплінарність у введенні в поле взаємодії філософських дисциплін «психологічного аспекту»². Адже, скажімо, звертання сучасного археолога по допомогу до фахівця з дендрохронології чи літературознавця до здобутків психології творчості ще не робить їхні дослідження міждисциплінарними. Хоча окремі науковці дотримуються протилежної думки³.

Міждисциплінарність не зводиться ані до використання здобутків однієї науки іншою, ані до експансії чи дифузії методів однієї дисципліни до сфери компетенції іншої. У таких випадках ідеться головним чином про дисципліни, котрі досягли значних успіхів

¹ «Єдине, – твердить В. В. Радаєв, – що неможливо зробити, це висвітлити об'єкт відразу з усіх боків, як би не хотілося бути “комплексним” і “міждисциплінарним” дослідником» (Радаєв В. В. Экономические империалисты наступают! Что делать социологам? / В. В. Радаев // Общественные науки и современность. – 2008. – № 6. – С. 117).

² Див.: Архангельская А. С. Трансдисциплинарность как метод исследования феномена подлинной интеллигентности / А. С. Архангельская // Totalogy–XXI. – 2008. – № 19. – С. 243.

³ Див.: Буданов В. Г. Синергетика коммуникативных сценариев / В. Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания / отв. ред. Л. П. Киященко. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 445.

завдяки використанню нових, продуктивних методологічних підходів і методичних засобів, саме їх якраз вони й готові запропонувати іншим галузям науки. Дехто схильний іменувати все це дисциплінарним імперіалізмом: в історії науки його вияви знаходять у механіцизмі чи фізикалізмі, у різних варіантах біологізації (фізіологізм, еволюціонізм, органіцизм, соціобіологія) чи кібернетиці. У гуманітарній царині відразу згадується «психологічний імперіалізм» (панпсихологізм), пансоціологізм¹ або жваво обговорюваний нині «економічний імперіалізм», початки якого датують 60-ми роками ХХ ст. і пов'язують з іменем Г. Беккера.

Усе це вже згаданий У. Вайсштайн поблажливо-іронічно зве «дрібним браконьєрством у фруктовому саді чи овочевому огороді сусідської дисципліни»². Бо міждисциплінарність у різних своїх іпостасях – транс-, інтер-, полі-, мульти-, кросдисциплінарність тощо – має складнішу конфігурацію. І визначається вона тим, що в розв'язанні масштабної, комплексної проблеми кооперуються зусилля споріднених і віддалених галузей науки. А сама ця проблема, яка кристалізується вже у процесі дослідження, *а не передує йому*, наче перетинає предметні поля різних традиційних і новітніх наукових дисциплін, виводячи дослідників за межі їхніх партикулярних зацікавлень. Тоді дослідження налаштовуються на всебічність і повноту, які є передумовою проникнення в суть проблеми. Адже галузі й аспекти, раніше розрізнені, починають комунікувати між собою, обмінюються засобами і смислами, проникають одне в одне і в підсумку здобувають не тільки нові ракурси бачення проблеми, а й нові й багатші ресурси її розв'язування.

Прикладом так витлумаченої міждисциплінарності може слугувати продуктивне дослідження Лесею Генералюк внутрішньої – мистецької – єдності літературної та образотворчої спадщини Т. Шевченка і оприявленої у ній універсальності Шевченка-митця³.

¹ Чи не найвиразніше сьогодні представлений, на думку М. С. Розова, у працях Р. Коллінза (див.: Розов Н. С. Цит. праця. – С. 132–133).

² Сучасна літературна компаративістика : стратегія і методи. – С. 387.

³ Див.: Генералюк А. Універсалізм Шевченка : взаємодія літератури і мистецтва / А. Генералюк. – К. : Наук. думка, 2008. – 542 с. До речі, 2009 року ця дослідниця опублікувала статтю, в якій на основі осмислення власного досвіду окреслила сферу застосування міждисциплінарного підходу під час дослідження, як вона про це каже, «сплаву живопису й слова» (див.: Генералюк А. С. До проблеми міждисциплінарних досліджень в українській гуманітарній науці (літературознавчо-мистецтвознавчий дискурс) / А. С. Генералюк // Методологічні проблеми гуманітарних досліджень : матеріали VII міжнародного теоретичного семінару в межах постійно діючого симпозиуму «Об'єкт і суб'єкт гуманітарного пізнання». – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 16–28). А. Генералюк обговорює не так засади міждисциплінарності, яку, до речі, фактично не відрізняє від «комплексних студій» (Там само. – С. 17), як ту проблематику на стику різних видів мистецтва, котра, на її думку, потребує застосування названого підходу.

У студіюванні цієї комплексної проблеми дослідниця поєднала концепти і засоби історії літератури і літературознавства, теорії мистецтва та його історії, історіографії, психофізіології, психології та психоаналізу, біографістики, культурології, семіотики, епістемології та – частково – естетики. Оскільки досвід міждисциплінарних досліджень у нашій гуманістиці дотепер досить скромний, то названа праця виграла би від трохи більшої уваги авторки до осмислення принципів, процедур та інструментарію досліджень такого характеру. Зокрема, дослідниці не вдалося належним чином з'ясувати, як співвідноситься міждисциплінарний підхід із підходом комплексним і з теоретичним синтезом, а останній, у свою чергу, з інтегративним баченням проблеми.

Поєднання Лесею Генералюк різних дисциплінарних аспектів проблеми вкотре виявляє умовність традиційних дисциплінарних маркувань. Ця умовність особливо акцентується, навіть гіпертрофується постмодерною свідомістю, яка не приймає традиційного демаркаціоністського мислення з його радикальним розмежуванням сфер життєдіяльності людини, відповідних духовних форм і дисциплінарних відгалужень наукового пізнання. Мовляв, перегородки між дисциплінами заважають осягненню Істини.

У царині філології прикладом реалізації такого постмодерного мислення може слугувати книжка Т. Гундорової «Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» (2005). У ній продемонстроване розмивання меж не тільки між теорією літератури, літературною критикою та історією літератури, а й між наукою про літературу загалом і самою літературою як різновидом мистецької діяльності. І ось уже шановна дослідниця, удостоєна високих академічних регалій, починає змагатися зі своїми персонажами-літераторами в образності письма таким, приміром, робом: «Сюжети становлять культурний резервуар, їх можна поєднувати в ланцюжки, скручувати в спіраль, крутити як центрифугу», або «...оргазми дегероїзованої буденної посттоталітарної свідомості», або «“НепрОсті” засвідчують, як нарація стягується на поверхні подій, а самі сюжети стають блуканням поверхнею: вулицями Ялівця, горами Карпатами, поверхнею жіночого тіла»¹. Яскравий взірць олітературення знанневого дискурсу, який, на думку В. Шейка й О. Кравченка, «більше нагадує... інтелектуальну гру з суб'єктивними багатозначними судженнями»².

¹ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. – С. 102–103; 124.

² Культура України : зб. наук. праць / відп. ред. В. М. Шейко. – Вип. 26. – Х. : ХДАК, 2009. – С. 11.

Ще один приклад: Р. Нич, обговорюючи філософські есеї Батая і Бланшо, наполягає на тому, що їхні тексти – «література, вона не тільки про щось говорить, а й сама є тим, про що говорить»¹.

Наголошуючи взаємопроникнення, диверсифікацію усіх суспільно-культурних окремоностей, постмодерна думка демонструє трансгресію сучасної філології в інші гуманітарні сфери: «...філологія спочатку експортувала ідеї у сусідні дисципліни: філософію, історію, психологію, а тепер шукає в них нових шляхів», – констатує Міхал Павел Марковський. І, здається, надто радикально завершує: «Філологія вже давно живе запозиченим життям»². До нього приєднується і скептично налаштований щодо «метушні у кабінках для перевдягання на подіумі західних теоретичних мод» швейцарський естетик і літературознавець К. Гарт-Нібріг. Літературознавство, пише він, «намагається зачепитися за інші дисципліни, в яких сподівається знайти надійнішу опору»³. Але й філологізація нинішньої гуманітаристики (яку деякі вчені маркують як «філологічний імперіалізм»), як і культурологізація знання (і не тільки гуманітарного), є для наукового співтовариства початку ХХІ ст. звичною справою.

Відбувається і трансгресія філософії у різні гуманітарні царини, що є альтернативою, так би мовити, чистій філософії, точніше – екстериторіальності філософії, її закритості. Сьогодні констатують рефілософізацію наукового пізнання в цілому і гуманітарних його галузей особливо. Зокрема, звертають увагу на те, що філософія екстраполює частково відрефлексовані нею певні наукові поняття (наприклад, узяті з лінгвістики *текст, контекст, інтертекст, дискурс* тощо) на широку сферу явищ.

Словом, ідеться про вільне переміщення думки у світі гетерогенних смислів і концептів. Тож в атмосфері постмодерну міждисциплінарний підхід набуває особливого статусу: він не складає окремого випадку інтеграції наукового знання, а радше є її постмодерним продовженням. Щоправда, деякі гуманітарії, які продовжують уповати на відродження жорсткого демаркаціонізму, вважають постмодерні трансгресії тільки причиною «переддисциплінарного хаосу» в постнекласичній науці, її «дедисциплінації». Р. Нич констатує узаконений теоретичний еkleктизм⁴.

¹ Нич Р. Антропологія літератури. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду / Р. Нич. – Львів : Центр гуманітарних досліджень ; К. : Смолоскип, 2007. – С. 59.

² Марковський М. П. Цит. праця. – С. 52.

³ Литературная газета. – 2002. – 10–16 апреля.

⁴ Див.: Нич Р. Цит. праця. – С. 49.

Досвід новітнього наукового пізнання засвідчує, що номінація дисциплін нерідко стосується більшою мірою самоідентифікації вченого, аніж досліджень, здійснюваних ним: вони щоразу прагнуть до порушення твердих дисциплінарних границь. Проблема, що постає в царині певної галузі знання (наприклад, літературознавства), оприявнюючи у процесі дослідження свою фундаментальність, спершу наче розтягує дисциплінарні межі, набуває статусу, скажімо, мистецтвознавчої проблеми, а тоді розриває їх, проникаючи до сфер компетенції інших галузей науки (наприклад, культурознавства), не позбуваючись актуальності і в царинах свого попереднього розташування. І тільки генеруючи такий міждисциплінарний синтез, фундаментальна проблема дістає своє продуктивне й коректне формулювання та шляхи розв'язання у площині проблемної парадигми дослідження.

Чому саме проблемної? Бо якщо дисциплінарний поділ наукового знання визначався насамперед предметом у його виокремленості й методом у його специфічності, то міждисциплінарне дослідження генерується проблемою особливого калібру. Саме вона задає певний тип міждисциплінарності і той ґрунт, на якому здійснюється міждисциплінарний синтез. Коли окремі автори (наприклад, Стенлі Фіш) відмовляють міждисциплінарним дослідженням у продуктивності, то вони розглядають їх у руслі парадигми предметності, бо стверджують при цьому, що, зосереджуючи увагу на певному предметі, ми втрачаємо з поля зору попередній. Але ж насправді міждисциплінарність має справу з проблемністю. І вона долає традиційну роз'єднаність дисциплінарного пізнання (а отже, і його односторонність), не переходячи від предмета до предмета, а стикуючи різні аспекти бачення однієї і тієї самої проблеми.

Сьогодні актуалізується питання про іпостасі міждисциплінарності. Спроби представити інтердисциплінарність, трансдисциплінарність, полідисциплінарність, мультидисциплінарність, кросдисциплінарність як якісно вирізнені методологічні феномени не позбавлені сенсу, оскільки сприяють створенню об'ємного уявлення про природу міждисциплінарності, виявляють різні варіанти її реалізації. Проте ці спроби не завжди переконливі і продуктивні. По-перше, тому що не визначається чітко критерій (чи критерії) такого розрізнення. По-друге, тому що у пропонованих характеристиках таких диференційованих підходів, як правило, найсуттєвішим виявляється тотожне, а інші прикмети або походять від цього спільного, або навіть є його експлікаціями.

Наприклад, О. М. Князева, відрізняючи міждисциплінарність від полідисциплінарності та трансдисциплінарності, першу характеризує як таку кооперацію різних галузей науки, за якої циркуляція загальних понять сприяє розумінню певного явища. Полідисциплінарним же вона вважає одночасне дослідження певного явища кількома науковими дисциплінами з різних боків. А трансдисциплінарні дослідження йдуть через дисциплінарні кордони, виходять за межі конкретних дисциплін¹. Імплицитно в кожному з цих випадків мислиться як взаємодія чи кооперування різних галузей науки, так і порушення чи розмивання дисциплінарних кордонів під час дослідження того самого об'єкта. А «циркуляція понять» (очевидно, з модифікацією їх змісту в кожному дисциплінарному аспекті дослідження), взаємопроникання згаданих щойно аспектів, сторін, інакше кажучи, – порушення їх меж, вихід за традиційні кордони – все це є природними моментами того кооперування.

В. Будний і М. Ільницький, хоча й визнають часту синонімізацію обговорюваних понять, усе ж диференціюють інтердисциплінарність, мультидисциплінарність, кросдисциплінарність, трансдисциплінарність, щоправда, як види міждисциплінарної співпраці у літературознавстві². Проте вони, по-перше, певною мірою суперечать собі, коли говорять про співпрацю дисциплін в одному дисциплінарному полі літературознавства, хоча окремі з варіантів цієї співпраці (транс- і кросдисциплінарність) характеризують як такі, що розривають дисциплінарний простір, порушують його межі.

По-друге, як уже зауважувалося щодо іншого випадку, вчені не вирізняють ці види за одним і тим самим критерієм. Так, в одному випадку ці автори звертаються до інтра-/екстрадисциплінарності реалізовуваних у дослідженні *цілей* (до того ж навряд чи можна погодитися з ними в тому, що метою інтердисциплінарності може бути «перенесення методів з однієї дисципліни в іншу»³). В іншому випадку критерієм розрізнення стає інтра-/екстрадисциплінарність *предмета* дослідження. До речі, наші автори більше наголошують на предметності міждисциплінарності, аніж на її проблемності. А вище вже йшлося про те, що міждисциплінарність не має фіксованого предмета (чи й предметів), а визначається досліджуваною проблемою.

¹ Див.: Синергетическая парадигма : Синергетика образования / отв. ред. В. Г. Буданов. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 373–374.

² Будний В. Цит. праця. – С. 279–280.

³ Там само. – С. 279.

По-третє, одні з цих видів співпраці В. Будний і М. Ільницький вважають підходами, інші – методологічними засадами, а ще інші – методами, позбавляючи їх передбачуваної однорідності. Та дозволимо собі нагадати усталене. Підхід дає відповідь на питання, як, з яких позицій, опираючись на яку парадигму здійснювати пізнавальний процес. Метод більш інструментальний, у ньому дослідник має справу зі способами і прийомами реалізації пізнавальних завдань. Міждисциплінарність, очевидно, володіє певною стратегічною (хоч як би скептично не ставилися до цього означення її постмодерні прихильники) вагою і в цьому сенсі є радше підходом, аніж методом¹. Тим більше, що й реалізується вона через сукупність методів різного дисциплінарного походження, будучи властиво співдисциплінарністю.

Отже, міждисциплінарність – це розгляд однієї і тієї самої проблеми в різних галузевих площинах, за якого домагаються стикування цих площин і створення якісно нового, об'ємного уявлення про досліджуваний предмет. Тож проблема досягається не у перспективі певного галузевого знання, а з урахуванням цілісності, скажімо, гуманітарного досвіду. До того ж предметна (точніше – проблемна, тобто генерована розгортанням проблеми) міждисциплінарність у процесі самоздійснення спонукає до життя і, так би мовити, методологічну міждисциплінарність. На прикладі згаданого дослідження Л. Генералюк, витриманого в єдиній проблемно орієнтованій перспективі, можна бачити, як певною мірою долається викопаний свого часу рів між поясненням і розумінням²; більше того, опис і теорія, узагальнення і конкретизація демонструють свою здатність працювати як продовження одне одного, а не як автономний і гіпертрофований у своїй значущості – кожен зосібна – пізнавальний інструментарій. За таких обставин міждисциплінарність постає, повторимо, не як сумативність, а методологічна єдність.

Стикування різних дисциплінарних площин передбачає забезпечення необхідної комунікації між ними, хай в яких би режимах здійснювався міждисциплінарний підхід. А як стає зрозуміло з попереднього побіжного огляду реальних міждисциплінарних дослі-

¹ Трапляється, що міждисциплінарність тлумачать не тільки як підхід чи метод, а як рівень розвитку науки (див.: Буруковська Н. Філософська компаративістика : проблема методології міждисциплінарних зв'язків / Н. Буруковська // На шляху до синтезу філософії, релігії і науки. – Львів, 2009. – С. 30).

² Між іншим, З. Бауман, очевидно, грішить вузьким патріотизмом, коли стверджує, що сучасна соціологія є тією чи не єдиною галуззю знання, у якій подолано і скасовано введене Дільтеєм розрізнення пояснення і розуміння (див.: Бауман З. Текучая современность / З. Бауман. – СПб. : Питер, 2008. – С. 227).

джень, вони можуть відбуватися як в індивідуальному, так і в груповому форматах. Ж.-Ф. Ліотар наголошує, що в руслі міждисциплінарності «групова робота» може бути продуктивною, коли вона підпорядкована спільному завданню. Як приклад успішної «міждисциплінарної групи» він називає Франкфуртський інститут соціальних досліджень. Його співробітники не тільки об'єдналися навколо одного певного завдання, а й зуміли обґрунтувати нову концепцію, «уявити нові моделі»¹. Такий успіх досягається завдяки оптимізації, як висловився хтось із колег, множинного дисциплінарного різномов'я.

А це річ непроста. Песимісти вважають таке спілкування загалом неможливим: М. С. Розов, наприклад, переконаний, що «отримані результати доведеться викладати у кількох варіантах... мовою економіки, соціології, політології, правознавства і психології»². Оптимістичніше налаштований Г. Гачев усе ж не замовчує труднощів і, осмислюючи власний досвід міждисциплінарних досліджень, наголошує, що йому довелося споруджувати мости і прокладати тунелі між дисциплінами, до арсеналу яких він звертався. «Зустріч двох дисциплін, – на думку П. Бурдьє, – це зустріч двох особистих історій, а отже, й двох різних культур; кожна розшифровує те, що говорить інша, спираючись на власний код»³. Тут неминуче виникає питання про спосіб комунікації, про винаходження метакоду чи про пошуки можливостей перекладу з одного дискурсивного коду на інший або на спільний. «Виявляється, що процедури обґрунтування сучасного міждисциплінарного організованого знання повинні враховувати не тільки когнітивні стратегії *понятійного* осмислення, а й комунікативні стратегії (ситуаційно зумовлені актами мовленнєвої взаємодії), в яких формується *концептуальне* осягання реальності»⁴.

Ті ж автори слушно наголошують, що наукові мови біля своїх меж вимушені починати все спочатку, потрапляючи в атмосферу слів і смислів, які тільки складаються⁵. Цю обставину часом не враховують учені, котрі практикують міждисциплінарні дослідження; вони користуються «діалектами» різних дисциплін у з'ясуванні

¹ Ліотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб.: Алестейя, 1998. – С. 128–129.

² Розов Н. С. Цит. праця. – С. 141.

³ Бурдьє П. Начала / П. Бурдьє. – М.: SocioLogos, 1994. – С. 156.

⁴ Верба-Киященко Л. П. Философия трансдисциплинарности как опыт практического философствования / Л. П. Верба-Киященко, П. Д. Тищенко // Практична філософія. – 2004. – № 2. – С. 21.

⁵ Див.: Практична філософія. – 2004. – № 3. – С. 179.

однієї і тієї ж проблеми, нехтуючи тим, що в тих різних дисциплінарних мовах той самий термін може мати різне смислове навантаження. Так, Т. Гундорова, розгортаючи властиво постмодерний літературно-критичний дискурс, наділяє поширений у постмодерних текстах термін *архів*, як можна судити з контексту, значенням спадку, спадщини в усьому розмаїтті їх форм – «корпусу текстів, імен, назв, авторських прав тощо»¹. Але М. Фуко, вводячи в культурні студії цей запозичений ним із комп'ютерного словника термін, означував ним правила породження нових дискурсів, породження, неможливого без культурного розриву.

О. Забужко у загалом культурознавчому дискурсі іменує засадничі твердження програми кирило-мефодіївців, що по суті були феноменами віри, *доксами*². Але ж у філософській традиції *докса* віддавна має інше семантичне навантаження: ще давні елліни так іменували гадки, відрізняючи їх від істинних тверджень і віри. Л. Генералюк олюднення природи називає *пантеїзмом*³. Проте у філософському дискурсі за цим останнім словом закріплене зовсім інше значення: це філософська позиція, згідно з якою Бог і світ тотожні.

Ситуація різномовності ускладнюється ще й постмодерністськи довільним використанням усталених термінів. Т. Гундорова пише: «Неборак фактично проаналізував бубабіста як архетип героя, що "викорінюється"»⁴. Хіба *архетип* вжитий тут у властивому цьому термінові значенні? Здається, префікс *архе-* доданий для пишномовності, явно зайвої. В іншому місці цитованої праці: «Тоталітарна ідеологія тримається на тому припущенні, що існує якась вища від зримої, повсякденної реальності сфера, яка є визначальною та надає цілісності й сенсу буденній реальності»⁵. Тут же таке припущення кваліфікується як *телеологія*. Але ж цей термін означає не ієрархію «повсякденної» та «вищої» реальностей, а альтернативу детерміністському тлумаченню світу – вчення про ціль і про доцільність усього сущого; у розмовній мові під телеологією розуміють іноді сукупність цілей певної діяльності. Значення, приписуване Т. Гундоровою слову *телеологія*, не корелює з цим його традиційним змістом.

¹ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. – С. 15.

² Див.: Забужко О. Notre Dame d'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – С. 316.

³ Див.: Генералюк Л. Цит. праця. – С. 493.

⁴ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. – С. 213.

⁵ Там само. – С. 177.

Спираючись на трактування Р. Рорті іронії як моделі *лінгвістичної поведінки*, та ж авторка констатує, що мовні ігри «стають прикметною ознакою українського постмодернізму». Підтвердивши цю думку стислими характеристиками мовних особливостей сучасних українських письменників, Т. Гундорова узагальнює ці особливості як «деякі прояви *лінгвістичного вторгнення* у світ українських постмодерністів (курсив наш. – І. Л.)»¹. Як це розуміти? Це вторглася лінгвістика? Хтось інший здійснив вторгнення, означене тут як лінгвістичне? Чому саме так визначене? Тому що Рорті вів мову про модель лінгвістичної поведінки?

Я. Грицак у своєму поліісторичному дискурсі доволіно користується поширеним у нинішніх філологічних текстах терміном *протагоніст*, яким зазвичай означають головного героя літературного твору, в тому числі й ліричного. Відтворюючи зміст повісті А. Грушецького «Для мільйона», Грицак називає групу персонажів повісті *протагоністами* її головного героя Краусберга². Проте з контексту зрозуміло, що йдеться явно про антагоністів.

Якою б умовною не вважати філософічність натурфілософії, однак між нею і міфологією існує досить відчутна різниця. Т. Гундорова з нею не рахується, бо пише про «натурфілософські міфологічні глибини мислення», на які опирається «образне візіонерство» циклу І. Франка «Веснянки»³.

І все ж постмодерна міждисциплінарність передбачає простір відкритості для спілкування дисциплін, залучених до відповідного синтезу. Уможливлення цього останнього прямо залежить від продуктивної комунікації між галузевими сингулярностями. Навіть Ліотар з його оцінюванням знання за критерієм прийнятності і переконаністю в тому, що співробітництво наук можливе тільки в головах філософів⁴, вважає можливою угоду щодо універсальних правил для гетерогенних мовних ігор, бо ж мови вступають між собою у стосунки. Хоча знає, що кожна з цих ігор ведеться за власними прагматичними правилами⁵. Помірковану свою позицію Ліотар протиставляє песимізмуві Л. Вітгенштайна, заснованому як на тому, що ніхто не розмовляє усіма мовами, так і на відсутності універсальної метамови.

¹ Там само. – С. 71.

² Див.: Грицак Я. Цит. праця. – С. 298.

³ Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – С. 49.

⁴ Див.: Ліотар Ж. Ф. Ор. cit. – С. 127.

⁵ Там само. – С. 156.

З останнім беззастережно погодитися не можна. Адже «латиною міждисциплінарного спілкування» (Ю. О. Данілов) традиційно вважалася математика. Сьогодні на цю роль все частіше пропонують вже згадувану в цьому тексті синергетику. А дехто взагалі вважає, що нині на долю теорії (предметного знання) випадає «роль постачальниці мов (бо вже не однієї мови), необхідних для інтерпретації»¹.

Звісно, в такому тлумаченні ролі теорії знайшла відображення атмосфера лінгвістичного повороту в посткласичній філософії. Якщо за цих обставин теорію інструменталізують, зводячи до ролі посередника і тим самим нехтуючи її предметним змістом, то тим більше не очікують особливого знанневого внеску, який корелював би з певною предметністю, від філософії. Що подібна відмова помилкова, добре видно на прикладі філософії науки, про яку мовилося раніше. Вона в широких міждисциплінарних наукознавчих дослідженнях, як ми бачили, має, крім методологічних завдань², свою предметну сферу компетентності, власні специфічні когнітивні цілі.

Очевидно, останнє стосується і гуманітарного знання. Та спочатку про те, що наша гуманістика, зокрема літературознавство, вибудовує – чи у рамках міждисциплінарних спроб, чи то поза ними – амбівалентні стосунки з філософією. З одного боку, остерігається звертатися до арсеналу філософського мислення. І певною мірою має рацію Л. Тарнашинська, констатуючи, що «в науковій рефлексії... відсутній філософсько-літературознавчий дискурс»³. З другого боку, спостерігаємо демонстративне хизування філософською лексикою, чисто номінальні покликання на ті чи ті філософські засади, майже ритуальні посилання на тексти культових модних філософів.

Кілька спостережень. Мало того, що Т. Гундорова, маючи намір «проаналізувати Франкову творчість в аспекті феноменології», вже через це бачить у Франкові «*феноменолога* (курсив наш. – І. Л.) національної ідеї»⁴. Вона ще й ось яким чином намагається експлікувати цю досить окреслену філософську позицію: «Гностична драма (так визначає Т. Гундорова жанр життя і творчості Франка. – І. Л.) у світлі феноменології постає культурософським текстом Франка

¹ Марковський М. П. Цит. праця. – С. 37.

² До таких Ліотар, наприклад, зараховує «роботу з легітимації» знання (Ліотар Ж.-Ф. Ор. cit. – С. 100 (прим.)), потреба в якій з'являється через «внутрішню ерозію легітимації» (Там само. – С. 95).

³ Тарнашинська Л. Цит. праця. – С. 17.

⁴ Гундорова Т. Цит. праця. – С. 9; 13.

про світ і про себе самого»¹. Намагання представити чиясь життя і творчість як текст є радше структуралістським чи постструктуралістським, аніж феноменологічним. Незрозуміло, чому саме феноменологія мала би трактувати такий текст як *культурософський*. Уже не казатимемо про те, що у міркуваннях Гундорової нелегко віднайти випадки застосування епохе або ейдетичної редукції – головних засад феноменологічного мислення.

Та ж авторка, прагнучи представити «енциклопедичний світогляд (курсив наш. – І. Л.) Франка»² як масонський, затратила чимало зусиль на пошуки в масиві масонської ідеології її філософської складової. Проте твердження дослідниці про масонську філософію, натурфілософію, культурософію і філософію серця мають декларативний характер. Адже ідею духовного перетворення людства, що її Т. Гундорова вважає ядром масонської філософії³, легко знайти в багатьох релігійних та ідеологічних системах; нічого специфічно масонського, оригінального в цій ідеї немає. Дослідники масонства здебільшого характеризують його як релігійну⁴ або релігійно-політичну течію. Гундорова ж приписує масонській символіці «глибокий культурно-філософський... смисл», хоча сама говорить про масонську думку як «суміш езотеричних і гностичних ідей»⁵. Тож чи можна вести мову про самотню філософію масонів та її кореляцію з філософією Франка? Чи не тому найпереконливіший доказ Франкового масонства Т. Гундорова пропонує бачити у тому, що у хворобливих Франкових видіннях до нього «приходять люди, так чи так пов'язані з масонством: Костомаров, Драгоманов, Веселовський»⁶.

Між іншим, авторка, про яку мова, чомусь вирішила архаїзувати масонство. Воно зародилося на початку XVIII сторіччя, а вона знаходить його – разом із герметизмом і алхімією – уже в Кабалі, яка складалася впродовж IX–XIII ст.⁷

А хіба не може слугувати прикладом хизування філософською термінологією таке вживання суто філософського поняття *онтоло-*

¹ Там само. – С. 9.

² Там само. – С. 148.

³ Див.: Там само. – С. 179; 182.

⁴ О. П'ятигорський у праці «Хто боїться вільних каменярів? Феномен масонства» (2009) наводить чимало доказів того, що масонство – рух релігійний.

⁵ Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – С. 174; 182.

⁶ Там само. – С. 180. До цієї обставини (очевидно, для більшої її переконливості) авторка звертається двічі.

⁷ Див.: Там само. – С. 338. У світі цього незрозуміло, чому «трагедія Мойсея-пророка» кваліфікована як кабалістична (див.: Там само. – С. 8).

гічний: «У Франка любовне розчарування переростає в онтологічну кризу»¹. Чому цю кризу не можна було окреслити поняттями *екзистенційна* або просто *життєва*, чи в крайньому разі бодай *буттєва*? Що розуміють під ідеалізмом, коли кажуть про його не тільки містичні, а й *демонічні* глибини²? Не краще з використанням терміна *ідеальний* у фразі: «Морально-філософський, ідеальний напрям творчости Франка...»³. Чи на своєму місці поняття *субстанція* у такому контексті: «...творча субстанція природи стала моделлю самопізнання»⁴? Звісно, якби не *модель* і не *самопізнання*, то цю *субстанцію* можна спробувати прочитати як метафору; але...

Не можна погодитися з тією інтерпретацією зв'язків між певною філософською течією (в цьому випадку – позитивізмом) і творчою позицією митця, оприявленою в його художньому стилі, яка імпліцитно міститься в такому твердженні Т. Гундорової: «Позитивізм найбільшою мірою характеризує і сутність художньої манери Франка 1880-х років»⁵. Як і з тим, що «дуалізм – учення, яке відповідало особливостям Франкової психічної, моральної і творчої індивідуальности»⁶.

Л. Генералюк доводиться звертатися до філософського осмислення різних варіантів зв'язків. На жаль, градація таких типів зв'язку, як вплив, взаємодія і єдність, а також синкретизм і синтез, нею достатньою мірою не відрефлексована⁷. Нам здалося, що у праці «Універсалізм Шевченка» іноді бракує відповідної рефлексії і над більш концептуальними речами. Скажімо, формула «мистецька репрезентація» дійсності⁸ якраз несе концептуальний зміст. Він дістає відлуння і в деяких інших міркуваннях Л. Генералюк (наприклад, про *оформлення* глобальних ідей засобами різних мистецтв⁹). Проте навряд чи ця формула, яка зрештою корелює із

¹ Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – С. 109.

² Там само. – С. 9.

³ Там само. – С. 112. Див. також с. 23–24; 42; 314. На с. 68 ідеальне синонімізоване то з утопійним, то з романтичним.

⁴ Там само. – С. 314.

⁵ Там само. – С. 88. До речі, як можна поєднати «філософський персоналізм» із «засвоєнням і трансформацією позитивістської теорії» (С. 17)?

⁶ Там само. – С. 223.

⁷ Див.: Генералюк Л. Цит. праця. – С. 514; 202 і 203. До тих же понять в аспекті «поліmodalності стосунків літератури і мистецтва» дослідниця звертається і в уже згаданій тут статті «До проблеми міждисциплінарних досліджень». І, треба віддати їй належне, з'ясовує градацію взаємодії на рівні дотичності, на рівні інтеракціонізму і на рівні синтезу, конотуючи їх через поняття мутуалізму, інтертекстуальності, інтерсеміотичності та інтермедіальності.

⁸ Там само. – С. 289.

⁹ Див.: Там само. – С. 226.

пріснопам'ятною гносеологічною матрицею відображення-відтворення, передає засадниче розуміння дослідницею природи мистецтва. Вона, судячи зі всього тексту праці, все ж не поділяє «натуралістичний» погляд на мистецьку реальність.

Непереконливими є спроби тієї ж авторки трактувати чуттєве й раціональне як самостійні пізнавальні феномени, автономізувати кожен із них щодо іншого як «різні способи освоєння світу». Чуттєве в іншому місці представлено як рівень пізнавальної діяльності; разом з тим Л. Генералюк припускає можливість на цьому рівні *осмислювати* «безмежно варіативний всесвіт – макрокосм, мікркосм і мезокосм...»¹. Сучасна епістемологія відмовилася від ієрархізації чуттєвого/раціонального в пізнавальному процесі людини, трактуючи їх як його взаємопроникні сторони.

До речі, епістемологія, як і естетика, – галузі філософської теорії, а не феномени, сурядні з філософією, як це помилково сформульовано в анотації книжки «Універсалізм Шевченка».

Не зловживатимемо прикладами. Здається, з уже наведеного видно, що стосунки літературознавців із філософією не завжди складаються оптимально. Приблизні уявлення перших про засади, ідеї та інструментарій другої не сприяють продуктивній реалізації філософією її питомих ролей як у спеціалізованих літературознавчих студіях, так і в міждисциплінарних пошуках.

У міждисциплінарному синтезі філософії могла б належати не тільки роль його генератора – через контекстуалізацію проблеми, окреслення її гуманітарної значущості, через творення евристичної ваги концептів. Вона здатна на критичну рефлексію щодо проблематизації певної теми та щодо засад її дослідження й перспектив розгортання проблеми. Тим самим досягається методологічна єдність дослідження.

Гадаємо, дослідження Л. Генералюк, здійснене в міждисциплінарному ключі, помітно виграло б від посилення його філософської складової. Остання могла бути репрезентована тут, з одного боку, епістемологією і загальнофілософською критичною рефлексією, а з другого – естетикою, естетичним рівнем бачення проблеми. Адже осягнути справжній масштаб Шевченкової постаті, проникнути в таїну її внутрішньої цілісності можна тільки потрактувавши ті координати, в яких реалізується єдність творчих звершень Шевченка-поета і Шевченка-живописця, як координати естетичні².

¹ Там само. – С. 19; 124.

² Продуктивність такого підходу свого часу наголошував Д. Чижевський (див.: Чижевський Д. Думки про Шевченка // Філософські твори : у 4 т. / Д. Чижевський. – Т. 2. – С. 176).

В естетичній перспективі Шевченко б окреслювався не як «поет-художник» (так він найчастіше фігурує у тексті Л. Генералюк), а як митець. Це останнє поняття виражає не фах, а покликання – особливий антрополого-естетичний статус людини.

Словесний кентавр «поет-художник» не здатен виразити долання фахової дуальності Шевченка, єдність поетично-літературного і художницького його дару, його мистецький універсалізм, тоді як поняття «митець (мистець)» сприяє переведенню дискурсу в естетичний реєстр. У ньому літературна і малярська діяльність Шевченка постає б як різні фахово, але гомогенні естетично царини самоздійснення художнього генія.

Міждисциплінарний підхід із саме так вбудованою філософсько-естетичною «складовою» є не сумою різних ракурсів, а одним ракурсом, заданим як самою проблемою, так і цією «складовою». Завдяки їй у процесі розгортання дослідження доформовується сама проблема як питання про цілісність, внутрішню єдність митця – суб'єкта естетичного відношення. Водночас твориться той ширший – естетичний – контекст, завдяки якому проблема набуває нових вимірів, оприявнює інші, доти не зауважені свої грані. Ще раз наголосимо, що філософія не просто вписує з'ясовувану проблему в готовий, наявний ширший контекст, а оприсутнює такий контекст в міру розгортання проблеми. Філософська контекстуалізація проблеми якраз у цьому й полягає.

У цій ситуації філософія не тільки виробляє стратегію розгляду проблеми, формує інтелектуально виважені орієнтири для пошукової думки, в тому числі і спеціалізованої, дисциплінарної, а й генерує синтез різних дисциплінарних аспектів. Водночас вона розв'язує власні змістові завдання, відшукуючи в широкому проблемному полі свою предметну царину.

У такому разі міждисциплінарний дискурс, започатковуваний як мистецтво-/літературознавчий, вміщуючи в собі психологічний, психофізіологічний, семіотичний, культурознавчий, історіографічний, епістемологічний, естетичний кути зору, демонструє свою відкритість, здатність творити простір комунікації, «комунікативну раціональність» (Ю. Габермас). Тільки у такому просторі складається той варіант плюралізму, що уможливує обмін засобами і смислами, а тому й долання роз'єднаності дисциплінарного знання. За цих умов у дослідженні на кшталт того, що здійснене Л. Генералюк, відкривається перспектива осягання єдності мистецтв як естетичного феномену і розуміння цілості митця як суб'єкта естетичного

відношення. Звісно, це радше припущення, а не претензія на остаточне розв'язання проблеми. Але припущення, яке дає змогу перевести з'ясування уточненої, коректніше сформульованої проблеми на вищий, ніж у монодисциплінарному руслі, рівень.

Констатація Лесею Генералюк сьогодні «міждисциплінарного характеру будь-якої гуманітарної методології та історії літератури та мистецтва»¹ є надто оптимістичною. Наш погляд на стан справ у цій царині стриманіший. Але на перспективу поширення й поглиблення міждисциплінарних досліджень в українській гуманістиці і ми дивимося з оптимізмом. Адже це досить чітко окреслена тенденція розвитку світового гуманітарного знання, ближчим майбуттям якого є, як вважають, перехід від стану «нормальної науки» (як визначав її Т. Кун) до науки «революційної». Якщо для «нормальної науки» характерна дисциплінарна диференціація знання, то в «революційній науці» міждисциплінарний підхід може зайняти пріоритетні позиції.

¹ Генералюк Л. До проблеми міждисциплінарних досліджень в українській гуманітарній науці. – С. 16.